

A VÁSÁRHELYI FAZEKASSÁG TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁI A 20. SZÁZADBAN

A 20. század eleje óta folyamatosan aktuális a kérdés, hogyan lehetne megmenteni a kihalóban lévő kézműves mesterségeket, Hódmezővásárhelyen elsősorban a fazekasságot. 1912-ben a helyi művészek e cél érdekében alapították meg a Majolikatelepet, most európai uniós pályázatok nyújtanak ebben segítséget. A felülről jövő támogatások mellett azonban, mindig a mestereknek kellett felismerniük a piac valós igényeit és ehhez alkalmazkodniuk.

A mezőváros kézműves mesterei – így a fazekasok is – a 19. században a parasztság számára dolgoztak. A paraszti életforma azonban a 20. század folyamán felbomlott, így hagyományos piacuk megszűnt. Már a 19. század végén megjelentek az olcsó gyári edények, csökkentve a keresletet a fazekasok termékei iránt. A kereslet beszűkülése újításokra készítette őket. A 20. század során többször is váltásra kényszerültek, amely egyben új stílust, új korszakot is hozott munkájukban. Sorra véve ezeket a korszakokat, megvizsgálhatjuk, hogy milyen körülmények váltották ki az újításokat a mesterek megélhetése és a szakma fennmaradása érdekében.

Ma újra nehézségekkel kell szembenézniük a vásárhelyi fazekasoknak, ezért nem csupán a kutató számára lehet érdekes a címben felvetett téma, de elemzése segíthet abban is, hogy korunk ilyen jellegű kérdéseire választ találjunk. A csökkenő kereslet, a nehezebb megélhetés okait az országba nagy mennyiségben beáramló, olcsó, távolkeleti portékákban, a gazdasági válságban, valamint a rendszerváltással együtt járó ízlésváltozásban kereshetjük.

Agyagipari Tanműhely

A 19. század végére tehető a népi fazekasság első nagy válságkorszaka, amely a vásárhelyi fazekasokat is súlyosan érintette. A gyáripar fejlődésével elárasztották a piacot az olcsó gyári edények: zománcos, öntöttvas főzőedé-

nyek, keménycserep tálalóedények, de az üveg és porcelán is elérhetővé vált a parasztság számára. A fazekasok kézműves technikával készített portékái ezekkel nem tudták felvenni a versenyt. Kezdetben a munkai igényesebb, reprezentatív edények készítése esett vissza: butykosok, kulacsok, butellák. Néhány hétköznapi használatú termékük iránt azonban még sokáig igény mutatkozott, így különösen tanyai gazdaságokban a tejesköcsögök, csirkeitatók, lekváros szilkék, porciótálak iránt. A megélhetéshez azonban ez nem volt elég.

A változást felülről jövő kezdeményezés segítette: országszerte agyagipari tanműhelyeket szerveztek. Vásárhelyen 1898-ban kezdett el működni, a kereskedelemügyi miniszter támogatásával, állami költségen. Telephelye a Kutasi úti „nagy cédulaház” lett, melyet a város engedett át erre a célra.

A tanműhelyben a fazekasok új technikai ismeretekre tettek szert, megismerkedtek a gipszmunkákkal, a préseléssel, matricázással, a sablonnal való díszítéssel. Legnagyobb és hosszú távú hatása azonban az ecsetes festés megerősödésének volt. Az ecsettel festett természetes virágok, virágcsokrok, koszorúk a század közepéig népszerűek maradtak, de az ecsettel festés írókázással kombinálva napjainkig fennmaradt.

Mintául szolgáltak fazekasaink számára a korabeli porcelángyarak színes, magyaros díszítésű termékei is, erre utal Zsolnay Vilmos 1898-as látogatása a tanműhelyben, valamint Farkasházy Fischer Vilmos agyagipari szaktanár — a herendi gyáralapító, Fischer Mór gyermeke — által itt tartott fél éves tanfolyam 1910-ben.

1905-ben a kereskedelemügyi miniszter felszámolta a vidéki tanműhelyeket, de a vásárhelyi az itteni Agyagipari Raktárszövetkezet keretében működött tovább.

A Tanműhely hatásaképpen porcelán edényformákat utánozó edények — például talpas leveses tálak — születtek a fazekasok korongjain, általában fehér alapon színes, ecsettel festett, természetes virágdíszekkel. Ez a díszítés még sokáig rákerült a hagyományos formákra, így

tálakra, köcsögökre is.

Ebben a korszakban tehát a túlélés érdekében, a fazekasok egyre többet adtak fel hagyományaikból, különösen a díszítés tekintetében, ahol az ecsettel való festés túlsúlyba került az írókázással szemben.

A Majolikatelep hatása

A fazekasok technikai tudásuk gazdagodását a Majolikatelep irányából érkező hatásokkal ötvözve tudták igazán kamatoztatni. A Telepen együtt dolgoztak a fazekasok, az írókás asszonyok és a művészek. Ez az együttműködés alakította ki az itt született művek sajátosságait, ugyanakkor azt a népi szecessziósnak nevezhető díszkerámia stílust is, amely a korabeli kisműhelyek termékeit jellemezte a két világháború között. A mestereknek a Majolikatelep edényei szolgáltak mintául, annak sikerei ösztönözték őket hasonlók készítésére. A termékeik iránti igényt a parasztság körében is egyre szélesebb mértékben terjedő polgári életforma teremtette meg. A polgárosodó parasztság mellett a kispolgárság, az iparos réteg lakáskultúrájában kaptak helyet ezek a tárgyak. A népi szecessziós stílus legjelesebb képviselőinek — Baán Imrének, Csenki Istvánnak és Lázi Jánosnak — munkássága az 1930-as években teljesedett ki.

A helyi kerámiahagyomány elemei itt csupán nyomokban lelhetők föl, így például a lepényes tál nagy, valamint a csúcsi eredetű formástál tagolt felülete alkalmassá tette arra, hogy díszedényként is tovább éljen mindkét forma.

Ebben az időszakban tehát a kor polgári ízléséhez és igényeihez alkalmazkodva, népi szecessziós stílusban készült díszedények készítése tette lehetővé a fazekasok számára a megélhetést.

Népi iparművészet

A történelmi és társadalmi változások következtében a 20. század közepére a fazekasság már teljesen eltávolodott eredeti céljától, a paraszti igények kielégítésétől. Az új rendszer, a szocializmus számára azonban nem volt elfogadható

a polgári ízlést kielégítő díszedények világa sem. Ezeket a giccs kategóriájába sorolták. Fontosnak tartották a népi kismesterségek megmentését, és azt, hogy a nép művészetét a szocialista művészet részévé tegyék. Ennek a gondolatnak a jegyében fordították a fazekasok figyelmét korábbi hagyományaikra.

Központi intézkedések és szervezetek segítettek elő, hogy a 19. századi fazekasok forma- és motívumkincse szolgáljon példaként az akkori mestereknek. Az 1950-ben megalakult Népművészeti Vállalat és az 1951-ben szovjet mintára létrejött Népművészeti Intézet jelentette ennek a munkának a kereteit. A kisműhelyek mestereit a Népművészek Háziipari Szövetkezete fogta össze 1954-től, munkáikat pedig a Népi Iparművészeti Tanács zsűrizte. Helyben 1951 januárjában a fazekasok megalapították saját szövetkezetüket, a Hódmezővásárhelyi Agyagiparosok Háziipari Szövetkezetét, amely a Klauzál utcában működött.

Kresz Mária, a Néprajzi Múzeum kerámia osztályának vezetője irányította a vásárhelyi fazekasok figyelmét saját hagyományaikra, s közülük Vékony Sándor volt az, aki elsőként újította fel a régi edényformákat és az írókás díszítést.

A legtehetségesebb mestereknek ez a váltás a megélhetés biztosításán túl jelentős sikereket is hozott. Önállóságukat megőrizhették azáltal, hogy saját műhelyükben dolgozhattak, ugyanakkor a szövetkezet biztosította munkáik értékesítését. A Népművészet Mestere cím pedig a legnagyobb szakmai elismerést jelentette Vékony Sándor (1956), Mónus Ferenc (1976) és Mónus Sándor (1981) számára.

Noha az ebben az időszakban — 60-as, 80-as évek — született kerámia jelentős része már funkcióját veszített tárgy volt, mégis mutatkozott kereslet irántuk.

Egyrészt az idegenforgalom igényeit elégítették ki.

Másrészt a parasztság — amelynek ugyan hagyományos életformája ekkorra már felbomlott — újabb generációi gyakran, értelmiségi pályát választottak, ám mindez együtt járt a paraszti életforma iránti nosztalgiával, s ennek tárgyaival szívesen vették körül magukat, a származásuk szerint ide kötődők. Ezek a tárgyak így, funkciójukat elvesztve is beleillessztek a kor szellemébe, ízlés-

foto: HDK

Szénási János fazekas, a Népművészet Mestere

világába. A művészek számára pedig a népművészet a „tisza forrást” jelentette.

Vásárhelyen a 20. századnak ez az időszaka a népi kerámia virágkora, melyet azok a mesterek teremtettek meg, akik felismerve a kor igényeit, a hagyományokból merítve ki tudták alakítani saját stílusukat. A 20. századi vásárhelyi kisműhelyekben született kerámia korszakhatárait tehát a gazdaság és társadalom diktálta változások, illetve a fazekasok által ezekre adott válaszok jelölik ki.

Megítélésükben fontos szempont lehet az a tény, hogy minden korszakban születtek kiemelkedő és gyenge alkotások egyaránt, valamint az, hogy a kutató számára ezek a tárgyak ma már kordokumentumok.

Az itt felvetett szempontok segíthetnek a fazekasoknak a 21. század kérdéseire, korunk kihívásaira megoldást találni.

Nagy Vera